

Depressieve amusementsevoluties

De meest gebruikte formule voor een schampere typering van een materialistische samenleving is mogelijk die van „brood en spelen”. Statistische onderzoeken ondermijnen evenwel zo nu en dan geliefde, op vooroordelen gebaseerde, stop- of handwoorden. Zo concludeerde het C.B.S., in een reeds eerder genoemde publikatie ¹⁾, dat het publieke uitgaansleven in het na-oorlogse Nederland in aanzienlijke mate is teruggelopen. Economen en sociologen kunnen hiervan leren dat de correlatie van een toenemende welvaart met de gang van zaken in een dienstensector een zekere differentiatie kan vertonen.

Het C.B.S.-onderzoek naar de evolutie van het amusementsleven gedurende de afgelopen 25 jaar registreerde het bezoek aan alle instellingen van vermaak, die het object zijn van vermakelijkheidsbelasting. De actieradius van deze fiscale combinatie van het aangename met het nuttige biedt een dermate brede basis dat deze voldoende wordt geacht voor een betrouwbaar beeld van het openbaar vermaaksleven. Omvat worden o.m. de „sectoren” bioscoop, sport, concert, toneel, opera, ballet, cabaret, circus, ijsrevue, dansing (gedeeltelijk) en museum (gedeeltelijk).

Een drietal amusementsfasen kunnen worden onderscheiden, nl. die van de oorlogsjaren, de eerste jaren na de oorlog en de periode na \pm 1948. Na een inzinking in de eerste oorlogsjaren, volgde een merkwaardige opleving in de jaren 1942 en 1943; zelfs het bioscoopbezoek steeg belangrijk. Een hoogtepunt voor het amusement in zijn totaliteit werd bereikt direct na de oorlog, nl. in het jaar 1946. Daarna volgde een geleidelijke teruggang tot 1957, waarna een vrij scherpe daling intrad. Het aantal bezoeken per 100 inwoners beliep in 1962 slechts iets meer dan de helft van dat in 1946. In absolute gevallen betekende dit een achteruitgang van ruim 137 mln. tot ca. 90 mln. bezoeken per jaar.

Opmerkelijk is dat zowel voor het „lichte” amusement (sport, bioscoop ²⁾) als voor twee van de drie geregistreerde „ernstige” vormen van recreatie (concert, toneel) een — vrijwel even grote — relatieve teruggang van het publiek werd genoteerd. Een uitzondering was de stijging van het museumbezoek, hetgeen mogelijk samenhangt met steeds

slechter weer in steeds langere vakantieperioden. Al met al kon het C.B.S. terecht schrijven over indicaties van een „voortdurend huiselijker” worden van ons volk. Zelfs het bezoek aan sportwedstrijden was in 1962 — per 100 inwoners — ruim een vijfde minder dan in 1950. Het voetbalpubliek, dat in de C.B.S.-publikatie gedetailleerd wordt belicht, deelde in de terugtocht.

Was de verbreiding van het t.v.-bezit de oorzaak van het verminderde uitgaansleven? De versnelde achteruitgang na 1956 — het startjaar van de t.v.-verbreiding — lijkt daarop te wijzen. Bij de beschouwingen over het bezoek aan toneelvoorstellingen, musea en bioscoop bleek echter reeds dat de invloed van de t.v. niet zo groot was als veelal wordt verondersteld. De daling van het bioscoopbezoek bijv. was bij de t.v. en niet-t.v. bezitters vrijwel even groot.

Het verminderde bezoek aan voetbalwedstrijden gold niet-t.v.'ers. Bovendien was er reeds sinds 1950 — voor de t.v.-hausse — een duidelijke achteruitgang van het amusementsleven. Hoewel het t.v.-bezit natuurlijk een zekere invloed uitoefende, concludeerde het C.B.S. dat het „hoogst onwaarschijnlijk” is, dat dit bezit de hoofdoorzaak was van die achteruitgang.

Intussen was het niet zo dat het minder uitgaan gepaard ging met meer lezen of musiceren. Het is echter denkbaar dat meer aandacht werd besteed aan andere „huiselijke” activiteiten, bijv. aan studeren of „hobbies”. Hierop zal het C.B.S. in een volgende publikatie nader ingaan. T.o.v. het besproken eerste deel wijzen wij nog op de belangwekkende analyse van de samenhangen tussen de verschillende vormen van amusement, bijv. tussen de bioscoop- en toneelbezoek. De hieruit resulterende „ernstige” en „lichte”, benevens „actieve”, „passieve” en „orthodox-protestantse” patronen werden gelocaliseerd naar milieu, onderwijsniveau, leeftijd, kerkgenootschap en sexe.

M. H.

¹⁾ „Vrije-tijdsbesteding in Nederland 1962-1963”, deel 1. „Enige vormen van licht en ernstig amusement, herfst 1962”. Uitg. W. de Haan N.V., Zeist 1964, 60 blz., f. 6. Zie hierover ook „E.-S.B.” van 22 juli en 5 augustus jl. ²⁾ Het C.B.S. wijst er terecht op dat het bioscoopbezoek gedeeltelijk tot het „ernstige” genre kan worden gerekend.

Aantal bezoeken p.j. aan vermakelijkheidsinstellingen en musea, per 100 inwoners

	1939	1943	1946	1950	1956	1960	1962
Bioscopen	460	608	911	632	632	473	391
Sportuitvoeringen	56	89	159	163	145	123	125
Beroepstoneel	37	59	23	21	21	16	15
Concerten	20	26	24	16	16	14	17
Totaal a)	672	851	1.456	1.098	1.058	888	765
Musea b)	14	15	21	26	46	42	46

a) Incl. overige vormen van vermaak.

b) Voor een onbekend gedeelte begrepen in de voorafgaande totaalkolom.

INHOUD

	Blz.		Blz.
Depressieve amusementsevoluties	707	De nieuwe strategie, door Dr. C. W. Rietdijk ...	716
Markt in verstarring?, door Dr. A. D. Bonnet	708	Ingezonden stukken:	
Feiten en problemen rondom de administratieve automatisering (III), door H. Reinoud	711	Economie en volkshuisvesting, door Dr. F. W. C. Blom en Drs. A. W. Hermse met een naschrift van Drs. R. F. M. Lubbers	718
Wat werd aan de vermogensvorming gedaan?, door Drs. P. J. Janssen en D. H. Grasman	713	Geld- en kapitaalmarkt, door Dr. C. D. Jongman	720

Markt in verstarring?

De algemene marktsituatie in Nederland geeft op het ogenblik sterk de indruk dat er zich een typische verstarring aan het ontwikkelen is. Ervaren wordt dat er steeds meer moeite nodig is om de door nieuwe produktiemethoden, automatisering en mechanisering gestaag groeiende stroom van goederen en diensten (hieronder tezamen „produkten” genoemd) zijn weg te doen vinden naar de afnemers.

In tegenstelling tot de eerste jaren na de tweede wereldoorlog, toen bijna elk nieuw produkt een willige afzet vond en meestal met graagte door de consumenten werd opgenomen, is het in de laatste jaren merkbaar geworden dat uit de vloed van nieuwe produkten slechts enkele het niveau van een „schlagertje” konden bereiken.

Een Peter Stuyvesant sigaret, een Verolme Scheepswerf, een Tomado-assortiment en een Martins Aircharter zouden (met uiteraard nog andere) enige voorbeelden kunnen zijn van dergelijke succesvolle enkelingen temidden van vele trage lopers.

Naast deze opvallende, succesvolle uitzonderingen, blijken in doorsnee alleen de uitkomsten van reeds goed gevestigde en bij het publiek vertrouwde bedrijven nog een redelijke kans te hebben op een enigszins aantrekkelijke verkoop. De ondernemingen verdringen elkaar als het ware om steeds kleiner wordende ruimten in de behoeften van de consument nog met hun aanbiedingen te kunnen vullen. Naarmate er echter meer wordt ingeworven, des te kleiner worden de ruimten en des te groter wordt de verstarring in de markt. Het lijkt op een stenen muur, waarin de nog aanwezige gaten volgestopt worden met steeds meer vulmateriaal.

In aansluiting hierop is een tendens merkbaar van een concentratie van de verkoop naar de grootbedrijven met hun regelmatig groeiende massaproductie tegen steeds lagere (kost)prijzen. Aan de ene kant is dit wel bevorderlijk voor de algemene materiële welvaart van de massa der consumenten, maar een te sterke concentratie naar deze grootproducenten bergt ook een gevaar in zich, omdat ook zij een keer vast kunnen lopen, wanneer er geen beweging in de markt komt.

De huidige welvaart lijkt vooral gedragen te worden door de produktiesector, tezamen met een zich sterk ontwikkelende distributiesector. Tekenen van de optredende verstarring in de markt kunnen worden gevonden in: het gepaard gaan van de verkoop van bepaalde goederen met „branche-vreemde” cadeau-artikelen en diensten, spaarzegelsystemen, aanbiedingen van luxe gebruiksgoederen tegen verlaagde prijzen in samenhang met de aankoop van kruideniersartikelen, detailhandelobligatiesystemen, een versterkt werken met kortingen. Dergelijke verschijnselen duiden erop dat de verkoop van de betreffende zaken voortdurend moeizamer plaatsvindt; het — al of niet verkapt — verlagen van prijzen wordt bij vele produkten zo langzamerhand het enige argument in de verkoop, in tegenstelling tot de groei van de geldbestedingsmogelijkheden bij de bevolking (de overgangsprijsverhogingen ten gevolge van de recente „loonexplosies” zijn van tijdelijke aard).

De ontwikkeling van marktonderzoek en marketing past bij een toestand van zwaarder wordende verkoop en verminderende afzetruimte. Terecht gaan de ondernemers dan meer uit van de consument en van wat deze (nog) behoeft en wenst, en gaan zij ernaar streven deze consument verfijnder te bespelen. En sluit hierbij niet aan, dat zich bij de werknemers een neiging openbaart om voor hun hoger wordende produktiviteit een verdere beloning te ontvangen in vrije tijd in plaats van in meer materieel loon? Wat heeft de werknemer aan meer middelen tot materiële behoeftebevrediging, wanneer deze behoeften eigenlijk al vervuld zijn?

Bij de stelling dat de ontwikkeling van het bedrijfsleven de laatste jaren vooral gericht is geweest op de produktie, past de indruk dat speciaal de materiële behoeften zo langzamerhand tot het plafond van hun maximale vervulling zijn gekomen, en dat met name de verkoop van de materiële goederen steeds moeizamer verloopt en met meer drang en onderscheidingsvermogen moet gebeuren. Het behoeft dan geen verwondering te wekken dat er in de sfeer van de immateriële behoeftebevrediging nog wel een tamelijke ruimte aanwezig is, d.w.z. in de sfeer van de vrijetijdsbesteding, de cultuur en de persoonlijke ontwikkeling. De „doe-het-zelf”-branche heeft o.i. haar ontwikkeling mede hieraan te danken. Niet alleen het gaan ontbreken van mankracht voor de eenvoudige onderhouds- en vernieuwingswerkzaamheden aan woningen, tuinen en persoonlijke bezittingen, speelt een rol in de opkomst van de „doe-het-zelf”-artikelen, ook de behoefte om overvloedige lichamelijke energie in een groeiende vrije tijd te benutten in de persoonlijke sfeer is een krachtige stimulans. Voor het overige echter lijkt de afzet in het algemeen vast te gaan lopen.

Zoals reeds aangeduid, zal de oorzaak vooral kunnen worden gezocht in de ontwikkeling naar de massafabricage d.m.v. voortdurend verbeterde produktiemethoden, waaraan de massadistributie zich aansluit. De vernieuwingen van de produkten geschieden daarbij voor het grootste deel op een langzaam evoluerende wijze. De massaproductie is immers onbepikt in hoeveelheid, doch beperkt in verscheidenheidsuitingen. In de diverse artikelsoorten ontstaat daarmee een regelmatige vergroting van het aanbod in de vorm van steeds goedkopere, maar overigens gelijke of nagenoeg gelijke produkten, die in wezen geen echte onderscheidingen meer vertonen. Hieraan nu zullen de behoeften vervuld raken.

Het steeds meer gebruik maken van het op zichzelf voortreffelijke idee van marktonderzoek kan hierbij een rol spelen, omdat het marktonderzoek dreigt voornamelijk benut te worden voor het onderkennen van nu bestaande ruimten en wensen van het publiek. Wanneer 10 fabrikanten in dezelfde branche, op basis van hun verworven kennis over deze nog aanwezige ruimten en wensen, zich allen richten op het vullen van deze „gaten”, dan opent zich al spoedig het perspectief van een overaanbod in die richting; voor elke fabrikant afzonderlijk betekent dit meer een nadeel dan een voordeel. Het nut

van het marktonderzoek houdt echter beslist niet op bij het alleen maar kennen van de nog bestaande „gaten”, maar strekt zich ook uit over het kennen van de „volten”. Wanneer het marktonderzoek en de marketing geen ander resultaat hebben dan dat de ondernemers in een sector allen in hetzelfde vaarwater gaan zitten, dan is de werkelijke welvaartsontwikkeling daarmee niet voldoende gebaat.

Vooruitlopend op hetgeen zal volgen, moge nu reeds worden gezegd dat de markt niet alléén behoefte heeft aan bedrijven die elkaar aanvullen met ongeveer dezelfde produkten opdat de vraag dáárnaar zo goed mogelijk kan worden bevredigd. Tot het stelsel der vrije concurrentie behoort óók dat aan het publiek een echte keuze wordt geboden tussen van elkaar geheel verschillende produkten. Marktonderzoek en marketing dienen vooral ook nieuwe „tegengestelde” ideeën te stimuleren, zeker in een periode van marktverstarring.

De vraag kan worden gesteld, of het op het ogenblik wel zo noodzakelijk is om zich bezig te houden met een marktverstarring en een uitweg daaruit. De verstarring is vermoedelijk nog niet op haar hoogtepunt en de ondernemingsgeest in bedrijfsleven en handel kunnen immers wel als voldoende actief verondersteld worden om nieuwe wegen te vinden. Inderdaad geeft de geschiedenis voldoende voorbeelden van het laatste om een vertrouwen te rechtvaardigen. Bij een verdraagd onderkennen van een benarde situatie is de kans evenwel groot dat een noodzakelijke omschakeling later gebeurt dan voor grote delen van de werkende bevolking wenselijk zou zijn. Het voorkómen van een dergelijke situatie kan nuttig zijn.

In welke richting zou men nu een nieuwe weg kunnen zoeken? In de eerste plaats kan men, internationaal denkend, wijzen op de reeds geruime tijd geleden vanuit Amerika gekomen half-economische, half-politieke suggestie om de rijkdom van de welvarende volken mee te gaan delen aan de arme onontwikkelde gebieden. Speciaal wordt gedacht aan Afrika, Azië en Zuid-Amerika. In de taal der ondernemingen betekent dit dat gewezen wordt op de mogelijkheden van nieuwe markten, die zonder meer willig zijn om grote hoeveelheden, misschien overvloedige, produkten op te nemen. De moeilijkheid voor de individuele ondernemer, die hiervoor in beginsel wel interesse zou hebben, ligt natuurlijk in het gebrek aan koopkracht van deze landen. Zij zijn immers arm omdat zij weinig produceren en misschien ook de mentaliteit niet hebben om volgens Westerse maatstaven de produktie op poten te zetten. Het is voor vele zakenlieden in de Westerse landen een zeer grote vraag of deze gebieden ooit in staat zullen zijn om een zakelijke compensatie te geven voor hetgeen aan hen geleverd zou kunnen worden.

Achter deze suggestie van het mededelen van de rijkdom van de Westerse landen aan de onderontwikkelde gebieden staan duidelijk twee opvattingen, t.w.

1. een ethische resp. politieke, nl. de gedachte dat het een mededelen van de grote rijkdommen zou moeten zijn uit naastenliefde of politieke bindingsoogmerken; en

2. een zakelijke, nl. de idee dat in de toekomst wel vertrouwd mag worden op betaling van de leveringen,

wanneer men nu als leverancier maar zou willen investeren in de vorm van kredieten op lange termijn.

De tweede gedachte lijkt uit te gaan van een zeer groot vertrouwen erin dat de betreffende volken zich Westerse normen, spaarzin en activiteit zullen gaan aanmeten. Mag men dat aannemen? Misschien is de „betaling” in geestesrijkdom voor materiële rijkdom meer reëel, en wellicht ook essentiëler voor de Westerse volken. Wat de ethisch-politieke opvatting betreft, is het niet van wezenlijk belang voor het grote geheel of deze wordt geëffectueerd door particuliere ondernemingen of door rijke naties (d.m.v. betalingen, subsidies, kredietverzekeringen, aan de particuliere ondernemingen). Waar het voor de particuliere onderneming praktisch ondoenlijk zou zijn om zelf deze „uitdeling” op haar schouders te nemen, zal het van de Westerse schatkisten moeten komen, gevuld door alle onderdanen. Dit is ook realistischer met het oog op de algemene belangen.

Zijn aan deze ethisch-politieke gedachte ook economische voordelen verbonden voor het uitdelende land zelf? Beredeneerd kan worden dat mede door deze toedeling de marktverstarring in het eigen land kan worden verminderd of voorkomen. Er komt immers een bredere afname voor de produkten. Er blijft dan een uitlaat voor de produktie-energie en de menselijke activiteit, zodanig dat de bevolking misschien wel iets minder dan maximaal welvarend wordt, doch daartegenover de schokwerking wordt voorkomen van een te ver doorgevoerde produktieverhoging die geen voldoende afzet meer vindt. De prijs voor de produkten wordt voor de uitdelende bevolking dan wel verhoogd met de kosten van de uitgedeelde goederen en diensten, maar dit verhindert de optimale (in tegenstelling tot maximale) welvaarts groei niet. De „uitdeelmethode” is menselijk een wezenlijk betere weg, dan de weg van werkloosheid en de weg van gedeeltelijke improductiviteitsdwang door militaire botsingen. Het uitbreiden van de vrije tijd is natuurlijk ook een oplossing omdat ook hierdoor de produktie wordt afgeremd, maar het is geen kernrakende oplossing.

Naast deze meer internationaal-economische, staat voor de individuele onderneming een heel andere weg open, en wel die van het revolutionaire idee. In de jaren na de tweede wereldoorlog is de ontwikkeling gegaan van een markt met vele onvervulde behoeften, waarin nieuwe en verbeterde produkten al snel een goede afzet vinden, via een markt waarin reeds de meeste hoofdbehoeften vervuld zijn en het om genuanceerdere behoeftenbevredigingen gaat, naar een verstarrende markt waarin bijna geen behoeften op het materiële vlak meer onvervuld zijn (ook aan luxe komt een grens). Waar in de eerste markt de fabrikant weinig moeilijkheden ondervindt, moet de fabrikant zich in de tweede markt tamelijk actief bezighouden met het verbeteren van produkten en het verscherpen van zijn beleid op het gebied van het bewerken van handelaren en consumenten.

In deze periode is het *evoluerende* idee het meest vruchtbaar, d.w.z. het idee dat een bestaand produkt of een bestaande situatie verijnt. Want waar de eerste

markt naar de „grove” vervulling van bestaande wensen vraagt, vraagt de tweede markt naar de nuanceringen in de behoeftenbevredigingen op het terrein van de produkten zelf en van de distributie daarvan. Hiermee gaat de evolutie van de verkoopargumentatie en de consumentenreclame gepaard. Dit is de tijd van de opkomende grootbedrijven met de betere methoden op het gebied van produktie, distributie en reclame; het is de tijd van de moeilijkheden voor de kleine bedrijven, die niet kunnen meedoen in de massafabricage en de massabevrediging. Nu op deze wijze een vrijwel volledige vervulling is verkregen van de onderkende en opgewekte behoeften, lijkt in de derde marktsituatie een nieuwe tijd aangebroken met nieuwe opgaven.

Na het genieten der vruchten van het geschetste *evolutietijdperk* in de produktie en distributie is, naar het zich laat aanzien, de opkomst nodig van de *werkelijke revolutie in de ideeënvorming*. Het breekijzer van het *revolutionaire en van de intuïtie* kan wederom geheel nieuwe ruimten in de stenen muur scheppen. Dit betekent dat nieuwe kansen ontstaan voor in het algemeen juist de kleine onderneming. Het grote bedrijf immers is normaal ingesteld op massaproduktie en daardoor begrensd in het uitvoeren van essentieel nieuwe ideeën die zich uiteraard in de eerste tijd alleen richten tot de beperkte voorhoede van het publiek; zijn kracht ligt vooral in de organisatie. Het kleine bedrijf daartegenover staat voor de noodzaak om aandacht te trekken door opvallende activiteiten; zijn kracht ligt in de creatie. Voor zijn kleine, en daardoor vaak soepele, produktie-apparaat vormt de voorhoede van het publiek nog altijd een zeer interessante markt. Ook in de afgelopen jaren konden kleine bedrijven met krachtige nieuwe ideeën reeds een groot succes behalen, maar deze verschijnselen waren meer bijfactoren in een ander soort markt. Zij symboliseerden niet de noodzaak van een nieuwe ontwikkeling van de markt in het algemeen, maar kunnen worden gezien als flonkerende sterren aan

het zakelijke firmament. Misschien waren zij al wél een voorbode tot wat, naar onze indruk, nu moet komen.

Vanzelfsprekend kán ook het grote bedrijf dezelfde ontwikkeling als het kleine bedrijf entameren. De meest actieve grote ondernemingen zullen de gelegenheid daartoe niet laten voorbijgaan. De grote onderneming zit evenwel vast aan een filosofie van massale produktie en een daarop gebaseerde rentabiliteit, terwijl bovendien haar omvangrijker interne organisatie meer leidt tot evoluerende werkzaamheden dan tot de sterk creatieve en intuïtieve revolutie. Wanneer de grote onderneming mee wil gaan doen aan omwentelingen op het produktenterrein, zal zij zich daartoe welbewust moeten inzetten, op grond van een echt inzicht in de noodzakelijkheid. Het kleine bedrijf zal het daarentegen volgens zijn aard natuurlijker en vanzelfsprekender kunnen doen.

Het grootbedrijf zal evenwel ook in de toekomst een zeer vruchtbare plaats blijven innemen. Het blijft een noodzakelijke aansluiting vormen op het revoluerende kleinbedrijf. De aanslaande nieuwe gedachten van de kleine ondernemers zullen veelal door de grootbedrijven moeten kunnen worden overgenomen ter verdere uitwerking (en kostenverlaging) ten behoeve van de algemene welvaartsontwikkeling. Op deze wijze zullen zowel de kleine als de grote bedrijven hun eigen verdiensten, in dubbele betekenis, hebben.

Verwacht en vertrouwd mag worden dat in de naaste toekomst de revolutie haar weg gaat vinden in de produktie-ontwikkeling, de verkoopargumentatie en de reclame, en dat meer zal worden gestreefd naar essentiële onderscheidingen dan naar het min of meer meedoen met anderen. De consument zal opnieuw de gelegenheid krijgen om een werkelijke keuze te maken uit geheel verschillende aanbiedingen; zijn interesse en kooplust kunnen daarmee op een nieuwe wijze tot leven worden gebracht. De ondernemingen zullen nieuwe ruimten vinden in hun markt.

Rotterdam.

Dr. A. D. BONNET.

(I. M.)

U kunt Uw beleggingsrisico verdelen over ruim 200 vooraanstaande ondernemingen

Waarom zoudt U meer risico nemen dan nodig is? Door aankoop van een aandeel 'Vereenigd Bezit van 1894' verkrijgt U in feite een volledige aandelenportefeuille, veilig verdeeld over ca. 200 zorgvuldig geselecteerde ondernemingen. Zodoende komen U de voordelen van aandelenbezit ten goede en ligt een aantrekkelijk rendement binnen Uw bereik.

Alle banken en commissaires kunnen U inlichten.

N.V. VEREENIGD BEZIT VAN 1894

De voordelen van aandelenbezit met beperking van risico

WESTERSINGEL 84, ROTTERDAM

Feiten en problemen rondom de administratieve automatisering

(III)

Complementaire of aanverwante toepassingen.

De ontwikkeling van elektronische rekenmachines of onderdelen daarvan blijkt behalve voor wetenschappelijke berekeningen en administratie tevens van groot belang voor allerlei toepassingen op andere min of meer verwante gebieden. Deze verwantschap demonstreert zich op verschillende wijzen: dezelfde basiswetenschappen en technieken en voor een belangrijk deel ook dezelfde beoefenaren, vaak dezelfde fabrikanten, gemeenschappelijk gebruik van dezelfde apparatuur of delen ervan binnen eenzelfde organisatie. „The Computer Directory and Buyer's Guide 1963”, uitgave van het tijdschrift „Computer and Automation”, vermeldt niet minder dan „over 600 areas of application of computers”. Enige, vooral perspectiefisch gezien, belangrijke van deze met de administratieve automatisering complementaire of verwante toepassingen worden hieronder summier vermeld.

Een belangwekkende toepassing betreft de *documentatie en registratuur*. Deze materie wordt in de Angelsaksische landen wel aangeduid met „information storage and retrieval”; hoewel deze uitdrukking — opbergen en terugvinden van informatie — in feite een veel ruimere groep toepassingen zou kunnen omvatten. In concreto wordt hierbij gedacht aan het systematisch vastleggen — analyseren, ordenen, coderen e.d. — van literatuur en feitenmateriaal ten behoeve van wetenschappelijke, technische of sociaal-culturele doeleinden. Hierbij zijn dus twee processen van belang:

1. een deskundige inhoudsanalyse annex samenvatting (abstracting);
2. een zodanige vastlegging en bewerking in de computer, dat opzoeken (retrieval) voor bepaalde maar zeer gevarieerde doeleinden snel mogelijk is.

Gelijk bekend is de arbeid, aan documentatie en registratuur verbonden, via de traditionele methodieken reeds nu ontzaglijk omvangrijk. Het wordt met de dag moeilijker om de enorme hoeveelheid literatuur op allerlei gebied op een doelmatige wijze te verkennen. Een Amerikaanse studie, getiteld „A library for 2000 A.D.”, voorkomende in het lezenswaardige boek „Management and the computer of the future” (editor Martin Greenberger, New York 1962), stelt, dat bij de huidige voortgang „the cost of building, purchasing volumes, cataloguing and servicing these monstrous libraries will ruin our richest universities”.

Elektronische informatieverwerking zal in de toekomst een aantal van de betreffende problemen kunnen oplossen. Voorshands vooral wat het opbrengen en snel afzoeken betreft, dus nog niet de „abstracting”. Vrijwel over de gehele wereld wordt aan deze toepassingsmogelijkheden intensief gewerkt. In de voortreffelijke publikatie van de Amerikaanse National Science Foundation: „Current research and development in scientific documentation” (november 1961) wordt een 70-tal, soms zeer omvangrijke, researchprojecten terzake beschreven.

¹⁾ Vervolg op de artikelen over administratieve automatisering in „E.-S.B.” van 8 en 22 juli 1964.

Een andere interessante toepassing betreft het *automatisch vertalen*. De behoeften aan internationale uitwisseling van literatuur op elk gebied, maar vooral op het technisch gebied, stimuleert krachtig het onderzoek aangaande en de constructies van automatische vertaalmachines. Tot nu toe heeft het onderzoek zich overwegend gericht op de ontleding van woorden of uitdrukkingen en de samenstelling van basiswoordenboeken ten behoeve van computergebruikers, minder op de synthese van de output-taal.

Voorts heeft vooral de vertaling Russisch-Engels v.v. de aandacht gehad, maar sinds enige jaren is er een aanmerkelijke toeneming van het aantal talen ten aanzien waarvan elektronische vertalingsmogelijkheden worden bestudeerd. Daarmede gepaard gaat een belangrijke uitbreiding van allerlei theoretische taalstudies, waarmede ook andere dan vertaaldoeleinden gediend zijn. Het aantal onderzoekobjecten in verschillende landen belooft thans vermoedelijk tussen de 50 en 100. Aangezien men meestal deskundig in het betreffende technische vak moet zijn om op doeltreffende wijze uit de computergegevens te kunnen kiezen, zal het gebruik van mechanische vertaalmachines voorlopig nog tot een kleine groep geïnteresseerden beperkt blijven ²⁾.

De behoefte aan snelle informatie omtrent beschikbare plaatsen heeft bij transportondernemingen, in het bijzonder bij vliegtuigmaatschappijen, tot de invoering van nieuwe *reserveringsapparaturen* geleid, die berusten op een combinatie van computer- en telecommunicatietoepassingen. Deze toepassingen, waardoor het op elk passagebureau mogelijk is à l'instant uitsluitel te geven over beschikbare plaatsen, blijken ook vruchtbaar voor andere dienstenverlenende bedrijven zoals grote hotels, reisbureaus e.d.

Een andersoortige toepassing betreft speciale *telegraafapparatuur*. De telecommunicatie-industrie legt zich thans toe op de ontwikkeling en fabricage van automatische centrales voor telegraafverkeer, waarin een computer is gemonteerd die een groot aantal telegrammen tijdelijk kan bewaren. De berichten of gegevens die binnenkomen op lijnen met 50 baud — een baud is een eenheid van snelheid — worden tijdelijk in een geheugen bewaard, voorzien van adressen en daarna op een geschikte tijd uitgezonden op bijv. een 1.200 baud lijn. Men kan daardoor piekverkeer uitspreiden over dalen en ook op andere wijze het dienstbetoon verbeteren, bijv. door telegrammen uit de Verenigde Staten met bestemming Europa, die langs de gewone telegraafweg worden ontvangen, in het geheugen te bewaren tot de aanvangstijden van de kantoren in de verschillende Europese landen, om ze dan met een grotere snelheid over te seinen ³⁾.

²⁾ Belangstellenden in een eenvoudige uiteenzetting over vertaalmachines verwijs ik naar de publikatie „Vertaalmachines” door Prof. Dr. L. Kuckenheim Ezn (AO-reeks van de Stichting IVO, no. 817, 16 blz.).

³⁾ Een interessant communicatiesysteem is bij de Chrysler Corporation in Detroit in gebruik. Dit machinesysteem bestuurt automatisch het internationale verreschrijfnets van deze automobiellndustrie. Zie een desbetreffend artikel van W. K. de Bruin in „Informatie”, no. 35 van juni 1964.

(I. M.)

Een ontwikkeling, die grote aandacht verdient, betreft de zgn. *onderwijsmachines*. Technische hulpmiddelen bij het onderwijs zijn reeds vrij lang bekend. Zij zijn echter tot nu toe op eenvoudige en meer beperkte doeleinden, bijv. op taalonderwijs, gericht. Computers kunnen hierin belangrijke veranderingen brengen, daar zij een betekende differentiatie en voorts aanpassing aan de behoefte van de individuele leerling mogelijk maken. Bij de huidige experimenten wordt van een nauwkeurige analyse en opbouw van het leerproces in kleine onderdelen uitgegaan. Een uiteenzetting omtrent een dergelijk klein onderdeel wordt gevolgd door een vraag. Wordt deze onjuist beantwoord, dan wordt naar een voorgaande les verwezen. Aldus is aanpassing aan de vorderingen van een leerling mogelijk. Dit soort didactische systemen bestaat bij het moderne onderwijs al vrij lang zonder gebruik van elektronische apparatuur. De inschakeling van computerelementen met randapparaturen — push button desks, closed circuit television e.d. — biedt evenwel vele en nieuwe mogelijkheden, terwijl een groot aantal leerlingen met behulp van een dergelijk instrumentarium tegelijk kan worden geïnstrueerd. Vanwege het fundamentele belang van een verantwoorde dactiek is terzake uiteraard en nauwe samenwerking tussen onderwijsdeskundigen en computerspecialisten noodzakelijk.

Stellingneming pro en contra deze vorm van geprogrammeerde instructies begint op gang te komen. Voorstanders wijzen erop, dat het voor sommige leerlingen blamerende gevoel van geen of een onbevredigend antwoord in een klas te kunnen geven geëlimineerd wordt doordat er uitsluitend communicatie met de apparatuur is. In het algemeen zou zijn gebleken, dat leerlingen die bij het gebruikelijke onderwijsstelsel geen plezier in het werk hebben, dit vaak wel tonen bij de inschakeling van moderne onderwijsmachines. Voorts wordt de reeds vermelde mogelijkheid tot individuele aanpassing beklemd.

Deze voordelen kunnen ook van betekenis zijn in verband met de noodzaak om mensen van middelbare leeftijd en ouder, die hun functie door automatisering of door andere reorganisatie verliezen, op nieuw werk

voor te bereiden. Wat de leraren aangaat zijn de voorstanders van de nieuwe apparatuur van mening, dat deze via de computer snellere en beter bewerkte informatie over hun leerlingen kunnen krijgen dan bij de huidige uitoefening van hun taak mogelijk is.

Minder waarderende oordelen ontbreken niet. In „The Journal of Applied Psychology”, vol. 47, no. 1 (februari 1963) komt een vrij kritisch artikel voor, waarvan de tendens, volgens een samenvatting, is: „One is wrong with the present methods of programmed teaching machines. The start point now is based on the learning of animals. Human learning is of a higher order. Seeing structures and correlations is not calculated in the methods of automatic teaching, and the modern means are insufficient for this purpose”.

Sommigen vrezen weerstand tegen de nieuwe methoden bij onderwijzend personeel en overheidsautoriteiten. Hoe dat ook zij, door de ongekende en nog steeds stijgende behoeften aan onderwijs, vorming en training in ontwikkelde en zich ontwikkelende landen, zowel in de maatschappij in het algemeen als in de bedrijven, verdienen deze nieuwe technische apparaturen als hulpmiddel bij het onderwijs grote aandacht ⁴⁾.

Momenteel verkeert ook deze vorm van computertoepassing nog in het stadium van „trial and error”, maar een gemeenschappelijke en actieve belangstelling van overheid, universiteiten, onderwijsdeskundigen en bedrijfsleven zouden haar daar vermoedelijk snel bovenuit kunnen brengen ⁵⁾.

Een bijzondere ontwikkeling, die indirect voor de administratieve automatisering van betekenis kan blijken, betreft het gebruik van digitale rekenapparatuur voor de *besturing en controle* van fabricageprocessen. Reeds lang is voor de beheersing van fabricageprocessen, in verschillende bedrijfstakken, in het bijzonder in de olie- en chemische industrie, een uitgebreid meet- en regel-instrumentarium in gebruik. Daarbij zijn ook zgn. analogoncomputers ingeschakeld. Dit zijn computers waarvan de werking op vergelijking met fysische grootheden zoals lengte, gewicht, voltage berust. Deze machines hebben echter hun beperkingen ⁶⁾. Inschakeling van digitale computers kan die beperkingen ophieven of aanvullen. Een combinatie van analogon- en digitale computers maakt door de speciale mogelijkheden van deze laatste een veel snellere en meer gevarieerde waarneming en besturing mogelijk.

Toepassingen voor de staal-, glas-, papier- en cement-fabricage, benevens voor de energie-opwekkende industrieën, zijn en marche. Deze ontwikkeling heeft tot gevolg dat de fabrikanten van kantoormachines zich ook

⁴⁾ Men zie ook de beschouwing in „The Economist” van 12 oktober 1963 over „Those teaching machines” naar aanleiding van een kritische maar toch positief waarderende uiteenzetting van het Department of Scientific and Industrial Research. Voorts wordt gewezen op een instructieve periodieke uitgave van Philips, getiteld „Audio-visuele instructie”.

⁵⁾ Ik wil hiermede overigens allerminst suggereren, dat ook het gebruik en de verdere uitbouw van eenvoudiger middelen niet de volle belangstelling dient te hebben. Een goed voorbeeld van de waardevolle mogelijkheden daarvan vindt men bijv. in een interessant artikel van S.J.C. Freudenthal-Lutter in het maandblad „Vernieuwing van opvoeding en onderwijs” van november 1963, getiteld „Een eenvoudig taalpracticum voor het lager onderwijs”.

⁶⁾ Een beknopt vergelijkend overzicht van de relatieve mogelijkheden van digitale en analogoncomputers is te vinden in het blad „Electronics” van 18 mei 1964; blz. 60.

In „E.-S.B.” van 5 aug. jl. spoorden de schrijvers enkele oorzaken op van de ongelijke inkomens- en vermogensverdeling en constateerden zij dat een meer gelijkmatige spreiding politiek, sociaal en economisch gewenst is. In principe achten zij twee mogelijkheden aanwezig om een meer rechtvaardige verdeling tot stand te brengen: verdeling van het huidige bezit en een dusdanige verdeling van de aanwas van het bezit, dat deze meer dan tot dusver ten goede komt aan de bezitslozen. Vanuit hun opvattingen over de maatschappijstructuur lieten zij zien dat de eerste mogelijkheid verworpen dient te worden, doch dat een andere aanpak van de verdeling van nieuw eigendom niet alleen verenigbaar is met hun visie op de maatschappijstructuur, doch deze aanpak zelfs noodzakelijk maakt. In dit derde artikel gaan zij na wat er reeds gedaan is aan de stimulering van de vermogensvorming.

Wat werd aan de vermogensvorming gedaan?

Vermogensvorming treedt op wanneer men afziet van consumptieve aanwending van ter beschikking komende geldmiddelen. Voor een groot gedeelte van de afhankelijke beroepsbevolking betekent dit veelal dat de vermogensvorming moet plaatsvinden via besparingen uit het arbeidsinkomen. Tabel 1 uit het tweede artikel is in dit opzicht bepaald veelzeggend. De loonhoogte is derhalve in hoge mate bepalend voor de omvang waarin vermogensvorming door de werknemers kan plaatsvinden. M.a.w. de hoogte van het

loon bepaalt de spaarcapaciteit ¹⁾. Er is uiteraard geen rechtlijnig verband tussen loonhoogte en besparingen, omdat in de huidige verhoudingen de besparingen grotendeels uit vrije wil tot stand komen. Ook de spaarwil speelt derhalve een rol. Maar al mag er dan ook een weg zijn waar een wil is, het gaat beslist niet op dat alleen spaarwil reeds leidt tot vermogensvorming.

Hoe is het met de vermogensvorming in ons land

¹⁾ Uiteraard spelen ook andere factoren een rol, zoals grootte en samenstelling van het gezin e.d.

(vervolg van blz. 712)

op het gebied van de fabricageprocessen begeven (I.B.M., Remington Rand, Elliot e.a.). In feite betekent dit, dat „het kantoor” op weg is een toenemende rol in de fabricagebesturing te spelen. H. A. Simon formuleert dit verschijnsel in zijn „The new science of management decision” (New York 1963) aldus: „The automated factory of the future will operate at the basis of programmed decisions produced in the automated office beside it”. Daarmede komen tevens integratiemogelijkheden tussen de computer van het centrale en het fabriekskantoor in zicht ⁷⁾.

Een andere toepassing betreft de zgn. *numeriek bestuurde gereedschapswerktuigen en -machines*. Gereedschapswerktuigen, zoals draaibanken, boren, fraisers e.d., worden in toenemende mate van elektronische besturingselementen voorzien (tapes). Een flexibele programmering en daarmede een veelzijdiger aanwendbaarheid is aldus mogelijk, terwijl de werkstukken veel sneller, preciezer en gelijkvormiger kunnen worden afgeleverd dan bij de traditionele produktiemethoden mogelijk is.

In ons land is het vorig jaar bij Werkspoor, naar ik meen al eerste, apparatuur van deze aard ter waarde van f.11,5 mln. ingevoerd. In de Verenigde Staten verleent

⁷⁾ Voor uitwisseling van kennis en ervaring beleggen de „International Federation for Information Processing” (digitale computers) en de „International Federation of Automatic Control” (fabrieksmatige automatisering) in september a.s. een gemeenschappelijke conferentie te Stockholm.

de overheid faciliteiten (o.a. fiscale) bij de installatie van deze machines, aangezien in geval van oorlog de flexibele programmering een snelle overschakeling op de produktie van oorlogsmateriaal mogelijk maakt.

Een recente advertentie van een groot Engels fabrieksbedrijf doet duidelijk uitkomen hoe kantoor en fabriek ook met betrekking tot dit soort apparatuur elkaar beginnen te ontmoeten. Het gaat om de taak van een controller: „He will have to allocate time on the computer to the different users who will be concerned with

1. scientific application.
2. commercial data processing, and
3. a tape service for numerically controlled machines (cursivering van mij. Rd).

Op P.T.T.-gebied beginnen zich allerlei aan de administratieve automatisering verwante bijzondere ontwikkelingen af te tekenen, bijv. de postsortering. Ik hoop op hetgeen zich terzake van de invoering van computers en randapparaturen, bij de P.T.T.’en afspeelt — postmechanisatie, postcheque- en girodienst, postspaarbank, loketmachines, gesprekkentelling in de telefooncentrales, automatisering van de telefoonadministratie enz. — nog later in een afzonderlijke beschouwing terug te komen.

Hiermede wordt het overzicht van enkele toepassingen rondom de administratieve apparatuur besloten. Geleijk in de aanvang opgemerkt heb ik terzake een keuze gemaakt en dus verschillende andere toepassingen buiten beschouwing gelaten.

¹⁾s-Gravenhage.

H. REINOUD.

gesteld, in het bijzonder wat betreft de werknemers? Het „Spaaronderzoek 1960” verschaft daarover een aantal interessante gegevens. Het onderzoek had slechts betrekking op loon- en salaristrekken, zodat de zelfstandigen buiten beschouwing zijn gelaten. Uit bijgaande grafiek ²⁾ blijkt duidelijk de relatie tussen inkomen (loonhoogte) en besparingen.

De besparingen en diens gevolg de vermogensvorming zijn bij de lagere inkomensgroepen uiterst gering. Het hier bedoelde spaaronderzoek toont verder aan dat, indien men de pensioenpremies, premies voor levensverzekeringen e.d. buiten beschouwing laat (overigens ook van tamelijk geringe omvang), bij de lagere inkomensgroepen nauwelijks van vermogensvorming kan worden gesproken.

Het ligt voor de hand te concluderen dat de vermogensvorming bevorderd kan worden door het inkomen te vergroten. Uit de grafiek blijkt dat deze verhoging voor de lagere inkomensgroepen dan vrij drastisch moet zijn. In het tweede artikel is aangegeven aan welke grenzen men bij een dergelijke gebonden is. Het is mede om die reden, dat men in ons land reeds een groot aantal jaren zoekt naar wegen om de vermogensvorming, met name onder de werknemers, te bevorderen onder vermindering van de daar omschreven repercussies.

Overheid en bezitsvorming.

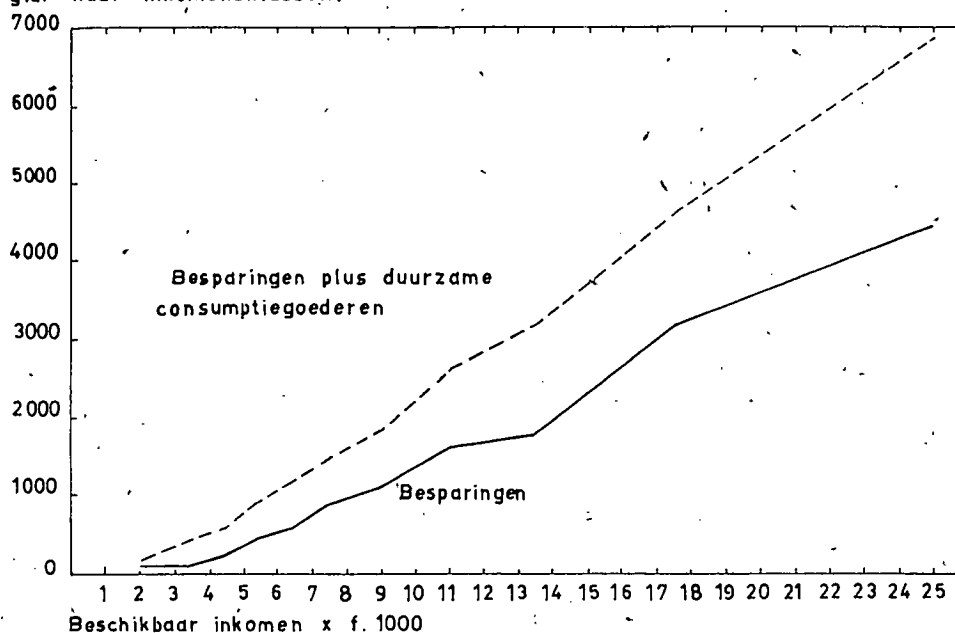
Daar de overheid sinds het einde van de tweede wereldoorlog een sterke greep heeft gehad op de loonhoogte en derhalve op het beschikbaar inkomen van de werknemers, heeft zij ook op directe wijze de spaarmogelijkheid van de werknemer beïnvloed. Er mag niet aan getwijfeld worden dat zij er zich van het begin af aan bewust is geweest dat haar economische politiek en met name haar loonpolitiek de werknemers weinig spaarruimte liet. Dit moge blijken uit

de instelling van een studiecommissie in 1948, de Commissie Bezitsspreiding, welke onder meer tot taak kreeg adviezen uit te brengen over de mogelijkheid de werknemers mee te laten delen in de winst (eventueel met verwerving van aandeelhoudersrechten) om hen op die wijze in de gelegenheid te stellen tot vorming van duurzaam bezit over te gaan.

De commissie, die op eigen verzoek in de loop van 1962 van haar taak is ontheven, heeft een drietal rapporten uitgebracht, t.w. „Het vraagstuk der winstdeling” (1952), „Bevordering der bezitsvorming door sparen” (1955) en „Co-partnership en certificaatsstelsel” (1958). Hoewel haar werk niet heeft geleid tot spectaculaire maatregelen ter bevordering van de bezitsvorming onder brede lagen van onze bevolking, heeft de commissie toch in belangrijke mate bijgedragen tot de meningsvorming over dit vraagstuk en heeft zij de geesten in beweging gezet. In de loop der jaren zijn dan ook talrijke gedachten over de vermogensvorming door en de vermogensspreiding onder de werknemers in boeken en tijdschriften nader uitgewerkt. Het zou te ver voeren daar dieper op-in te gaan of zelfs maar een overzicht van deze literatuur te geven ³⁾.

De regering heeft van 1952 af in de jaarlijkse Troonrede regelmatig aandacht geschonken aan de bezitsvorming. Dit culmineerde in de Troonrede van 1959, waarin een bezitsvormingsnota werd aangekondigd, welke in november 1959 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal werd aangeboden. In deze nota werd in grote lijnen aangegeven hoe de regering zich voorstelt de vorming van bezit onder brede lagen der bevolking te bevorderen. Daarnaast werd een aantal maatregelen aangekondigd, die bedoeld zijn als een directe stimulering van de bezitsvorming. Een aantal van deze maatregelen is reeds doorgevoerd of is bij de Staten-Generaal in de vorm van een wetsontwerp ahangig gemaakt, t.w.:

Besparingen en besparingen plus duurzame consumptiegoederen van de huishoudens van loon- en salaristrekken, gemiddeld per huishouden, gld. naar inkomensklassen.

²⁾ „Spaaronderzoek 1960”. Deel 2. Resultaten met specificatie per spaarvorm. Publikatie van het C.B.S.

³⁾ Zie o.m. Drs. C. P. d'Haans in „E.-S.B.”, november-december 1962.

a. De Jeugdspaarwét, welke reeds in 1958 in werking was getreden.

b. De premiespaarregeling voor rijksambtenaren, in 1960 in werking getreden. De lagere publiekrechtelijke organen zijn de centrale overheid gevolgd met het invoeren van gepremieerde spaarregelingen.

c. In oktober 1961 is een wet tot stand gekomen, houdende voorzieningen met betrekking tot premiespaarregelingen en winstdelingspaarregelingen voor werknemers. De strekking van deze wet is het bevorderen van uitkeringen van werkgevers aan werknemers in het kader van bezitsvormingsmaatregelen, door het verlenen van een vrijstelling van fiscale en sociale lasten.

d. In de tweede helft van 1963 is een wet in werking getreden, welke ten doel heeft het effectenbezit bij kleine spaarders te bevorderen.

e. De algemene premiespaarregeling, welke nog in behandeling is bij de volksvertegenwoordiging.

Wellicht ten overvloede wijzen wij er nog op dat naast de hier genoemde maatregelen reeds lang een gericht bezitsvormingsbeleid is gevoerd met betrekking tot het eigen woningbezit.

Bedrijfsleven en bezitsvorming.

In de bezitsvormingsnota heeft de overheid tot uitdrukking gebracht dat zij de bevordering van de bezitsvorming primair ziet als een taak van de burgers persoonlijk en van het maatschappelijk leven zelf. Aangezien juist in de bedrijven de concentratie van de vermogens plaatsvindt, ligt het voor de hand dat met name het bedrijfsleven een belangrijke rol dient te spelen bij de bezitsvorming.

Werkgevers.

In 1952 hebben de gezamenlijke werkgeversverbonden een verklaring uitgegeven onder de titel „Eigendomsvorming door werknemers in het bedrijfsleven”. Volgens deze verklaring dient als voornaamste bron van eigendomsvorming de eigen besparing uit het gewone inkomen te blijven. Dit sparen dient door de overheid zoveel mogelijk te worden bevorderd. Daarnaast wordt gewezen op de mogelijkheid dat in die ondernemingen, waar de omstandigheden zich daartoe lenen en de economische positie zulks toelaat, aan de werknemers in de vorm van een spaar- of winstdelingsstelsel de gelegenheid tot aanvullende eigendomsverwerving wordt geboden. In de verklaring wordt stelling genomen tegen collectieve regelingen, zowel op landelijk niveau als op het niveau van de bedrijfstak.

Vallen in deze verklaring weinig positieve en stimulerende geluiden te beluisteren, in 1960 verscheen een rapport van de commissie bezitsvorming van de twee liberale werkgeversverbonden, dat uiterst negatief was. In dit rapport kwam men in feite tot de conclusie dat de enig aanvaardbare bron van bezitsvorming de eigen besparingen uit het verdiende inkomen zijn. Spaarpremies en belastingfaciliteiten om het sparen te stimuleren worden van de hand gewezen, met uitzondering wat betreft de jeugdspaarregelingen vanwege het opvoedend karakter.

De confessionele werkgeversverbonden huldigen meer positieve opvattingen, zonder overigens duidelijk principiële standpunten te hebben geformuleerd.

Werknemers.

Het valt te begrijpen dat de werknemersorganisaties niet stil hebben gezeten met betrekking tot de bezitsvorming. In rapporten en publikaties is met name van de zijde van de confessionele vakcentrales duidelijk stelling genomen. In de opvattingen van het N.V.V. is de laatste jaren een duidelijke kentering gekomen, waardoor de mogelijkheid is geopend tot een gezamenlijk standpunt te komen. De drie vakcentrales hebben onlangs een rapport over deze materie gepubliceerd.

Regelingen op het terrein van de bezitsvorming.

De soep wordt niet zo heet gegeten als ze wordt opgediend. Ondanks verklaringen van centrale werkgeversorganisaties zijn een groot aantal regelingen in de sfeer van de bezitsvorming tot stand gekomen⁴⁾. In het algemeen zijn deze regelingen in een van de drie volgende groepen onder te brengen:

- bevordering eigen woningbezit;
- bedrijfspaarregelingen;
- winstdelingsregelingen.

Bevordering eigen woningbezit.

De bevordering van het eigen woningbezit is gericht op een specifieke vorm van eigendom. Door middel van bouwspaarregelingen, voorschotten, hypothecaire leningen e.d. wordt van de kant van de onderneming deze vorm van bezit gestimuleerd. Cijfers over de omvang van deze maatregelen zijn ons niet bekend.

Bedrijfspaarregelingen.

Bij bedrijfspaarregelingen maken we onderscheid tussen ongepremieerde en gepremieerde spaarregelingen. Bij ongepremieerde spaarregelingen verleent het bedrijf slechts administratieve hulp. We zullen deze regelingen verder onbesproken laten. Een gepremieerde spaarregeling heeft tot doel het sparen van de werknemers te stimuleren door het verlenen van een spaarpremie. Diverse vormen zijn mogelijk.

De eenvoudigste vorm is wel dat de werknemer spaart via de salarisadministratie van de werkgever bij een spaarinstelling. Na een bepaald aantal jaren te hebben gespaard — bijv. vier jaar — kan de werknemer het geld opnemen en ontvangt hij van zijn werkgever voor de geleverde spaarprestatie een premie. Dit is het zgn. bloksysteem.

Een variant is dat telkens het tegoed, dat in een bepaald jaar is gevormd, na een aantal jaren te hebben uitgestaan, kan worden opgenomen, waarbij een spaarpremie door de werkgever wordt verleend (opschuifstelsel). Onder invloed van de hiervoor genoemde wet, waarbij vrijstelling van fiscale en sociale lasten wordt verleend, vindt het opschuifstelsel steeds meer toepassing. Het is mogelijk het spaartegoed of een gedeelte daarvan op te nemen vóór de overeengekomen spaarperiode is verstreken, waarbij toch premiëring plaatsvindt. In de spaarregeling kan namelijk worden overeengekomen dat het spaartegoed, met behoud van de

⁴⁾ Begin 1963 telde de Jeugdspaarwet ongeveer 500.000 deelnemers met een totale inleg van ca. f. 230 mln. Aan de premiespaarregeling rijksambtenaren namen medio 1963 120.000 personen deel, dat is ongeveer de helft van het aantal potentiële deelnemers. Het aantal gepremieerde bedrijfspaarregelingen bedroeg medio 1963 naar schatting 900, het aantal winstdelingsregelingen 300.

premie, tussentijds besteed mag worden voor met name genoemde objecten, zoals verwerving onroerende goederen, aflossing van hypothecaire leningen, aanschaf van huwelijksuitzet, uitgaven woningverbetering, aankoop effecten e.d.

In de spaarregelingen treft men verder bepalingen aan over de minimum- en maximum-inleg, wijze en hoogte van de premiëring e.d. In verband met de reeds meermalen genoemde mogelijkheid van vrijstelling van fiscale en sociale lasten tracht men in veel gevallen aansluiting te zoeken bij de voorwaarden gesteld bij de wet.

Winstdelingsregelingen.

Voor zover bekend, is de eerste winstdelingsregeling in ons land ingevoerd in het jaar 1874 en wel bij de N.V. voorheen De Coöperatieve Handelsdrukkerij te Leeuwarden. Het aantal winstdelingsregelingen vóór de tweede wereldoorlog is echter beperkt gebleven.

Onder winstdelingsregeling verstaan wij, in navolging van de Commissie Bezitsspreiding: „een stelsel, waarbij aan de individuele werknemers op grond van hun arbeidsverhouding een rechtsaanspraak op een deel van de winst wordt verleend”. Wij zouden hieraan willen toevoegen dat er sprake moet zijn van een continue regeling, welke schriftelijk is vastgelegd, bijv. in een collectieve arbeidsovereenkomst, in de statuten van de onderneming of in een winstdelingsreglement.

Een winstdelingsregeling dient in ieder geval:

- a. een duidelijke omschrijving te omvatten van wat onder winst wordt verstaan;
- b. de deelnemers aan te geven;
- c. aan te geven op welke wijze de winst onder de deelnemers wordt verdeeld;
- d. een bepaling te bevatten, waaruit blijkt dat de deelnemers rechtstreeks of via een vertrouwensman inzage kunnen krijgen in de boekhoudkundige gegevens, welke voor de bepaling van de winst van belang zijn.

In tegenstelling tot gepremieerde spaarregelingen (waarbij blokkering voor een aantal jaren plaatsvindt) draagt een winstdelingsregeling niet rechtstreeks bij tot de vorming van duurzaam bezit, omdat het winstaandeel in contanten wordt uitgekeerd en dus direct consumptief aanwendbaar is. Vandaar dat in veel gevallen een combinatie wordt toegepast van winstdeling en spaarregeling, waardoor een winstdelings spaarregeling ontstaat. Het spreekt voor zich dat van de wet, welke de vrijstelling van fiscale en sociale lasten regelt, een stimulans uitgaat om aan een winstdelingsregeling een spaarregeling vast te koppelen.

Investeringsloon.

Gepremieerde spaarregelingen en winstdelingsregelingen leveren ongetwijfeld hun bijdragen tot de vermogensvorming onder de werknemers. Het aantal regelingen en de bedragen, welke ermee gemoeid zijn, zijn echter te gering van omvang om een substantiële bijdrage te leveren tot vermogensvorming door brede lagen der bevolking; ook de ongelijkheid in de vermogensverdeling zal er nauwelijks door verminderen.

Aan de uitbreiding van het aantal regelingen en de verhoging van de toegekende spaarpremies en winstaandelen zijn grenzen gesteld, hoewel deze grenzen bij lange na nog niet zijn bereikt. Zonder er verder op in te gaan, willen wij slechts opmerken dat deze grenzen van velerlei aard zijn: juridisch, fiscaal, economisch, sociaal, psychologisch. Het is echter niet nodig bij gepremieerde spaarregelingen en winstdelingsregelingen stil te blijven staan. Er zijn nog andere systemen denkbaar, waarbij het niet uitgesloten is dat de grenzen wat ruimer zijn en dus ook de mogelijkheden tot vermogensvorming onder de werknemers groter. We denken hierbij met name aan het investeringsloon. In het volgende artikel zullen we dit investeringsloon nader onder de loep nemen.

Utrecht.

Drs. P. J. JANSSEN.
D. H. GRASMAN.

De nieuwe strategie

Steeds meer bevoegde beoordelaars zijn gedurende de laatste jaren tot de overtuiging gekomen, dat een militaire krachtmeting tussen de communistische landen en het Westen tot de onwaarschijnlijkheden is gaan behoren.

Wel niemand heeft hieraan de conclusie verbonden dat daarmee voor het Westen ook de noodzaak is vervallen om een doeltreffende strategie tegenover het Oosten te bezitten. Een strategie die dan niet meer slechts van strikt militaire aard kan zijn, maar zich moet uitstrekken tot het gehele sociaal-economische, ja welhaast het gehele cultureel-maatschappelijke terrein.

De meest ideale situatie zou ontstaan wanneer het volgen van zo'n strategie niet alleen onze positie ten opzichte van de communistische wereld zou versterken, doch tevens een verbetering van de Westerse levenssituatie op zichzelf met zich zou brengen.

Het zou wel van groot optimisme getuigen wanneer men meende, dat wij momenteel een dergelijke strategie bezitten.

Eigenlijk moeten we nog verder gaan: we kunnen zelfs niet beweren dat er zo bijzonder intensief naar wordt gezocht. Ongetwijfeld hangt deze omstandigheid mede samen met het feit, dat de aandacht en de energie van de huidige Westerse mens in grotere mate door zijn eigen particuliere leven in beslag wordt genomen dan met de mens in de communistisch geregeerde landen doorgaans het geval is.

De weg die de communistische regeringen en de groepen waarop zij steunen, voor zich zien, is veelal dan ook duidelijker te onderscheiden dan onze visie.

Die weg, die zij openlijk aankondigen te zullen volgen, is die van het in stand houden van een hoger stijgings-tempo van de produktie in hun landen dan in het Westen bestaat, ten einde ons ten slotte in welvaart zowel als in industrieel en wetenschappelijk potentieel te overtreffen. Zij menen dat de aard van het communistische systeem, geplaatst tegenover het „kapitalistische”, het hun mogelijk zal maken, dit laatste doel te bereiken.

Communistisch plan.

De communistische plannen zijn niet van geringe allure. De Sowjet-Unie stelt zich bijv. voor in het kader van haar twintigjarenplan, dat loopt van 1960 tot 1980, haar industriële produktie te verzesvoudigen. En wat ons misschien meer zegt, de invloedrijke Amerikaanse senator Fulbright, voorzitter van de Commissie voor Buitenlandse Betrekkingen van de Senaat, gaf als zijn mening te kennen dat zij — onvoorziene omstandigheden, zoals oorlog, voorbehouden — dit doel zal bereiken ook. Trouwens, in het verleden steeg de Russische industrieproduktie vrijwel elk jaar met ten minste negen procent. Om het plan te verwezenlijken is niet meer nodig dan het handhaven van dit percentage. Ter vergelijking diene verder, dat in de V.S. de expansie na de oorlog gemiddeld slechts enkele procenten per jaar bedroeg. De stagnatie met de bijbehorende werkloosheid is er, vooral sinds 1957, het grote probleem.

Het schijnt mij toe, dat de hier liggende problematiek door de toonaangevende figuren in het Westen doorgaans wat al te gemakkelijk wordt afgedaan.

Allereerst heet het, dat de snellere stijging in het Oosten alleen mogelijk is door het lagere niveau van de industriële ontwikkeling. Nog afgezien van het feit dat, nu de Sowjetproduktie een zelfde niveau heeft bereikt als de Westeuropese, de snelle procentuele stijging gehandhaafd blijkt te worden, gelden hier nog andere bezwaren. Ten eerste verloopt in de industrieel minder ver gevorderde kapitalistische gebieden zoals Turkije, de landen van Zuid-Amerika en Spanje, de expansie toch veel minder snel dan in de — verder ontwikkelde — Sowjet-Unie.

In de tweede plaats is de mate van industrieel gevorderd zijn in hoge mate een betrekkelijk begrip: waarom op het — bijv. in het jaar 2100 ongetwijfeld als primitief beschouwde — huidige niveau van de V.S. eerder stagnatie zou moeten optreden dan op dat van de S.U., wordt nergens duidelijk gemaakt.

Ook stelt men, dat de snellere stijging in het Oosten „tot stand komt onder dwang”.

Hoewel wij het bestaan van die dwang allerminst willen ontkennen, komt dit argument ons toch wel een tikje simplistisch voor, terwijl het bovendien nogal vaag is. En tevens weinig hoopgevend: er zou dan voor het Westen — zonder die dwang — wel heel weinig kans bestaan om aan een overvleugeling te ontkomen.

Oorzaak van de expansie in het Oosten.

De werkelijke oorzaak van de snellere economische expansie in de Oostelijke landen is geen andere dan het feit, dat daar ca. 30 procent van het nationaal inkomen in nieuwe produktiemiddelen wordt geïnvesteerd, terwijl dit percentage in de V.S. en W.-Europa gemiddeld ca. twintig ¹⁾ bedraagt.

En het kardinale punt is nu dat in het huidige Westerse economische bestel het voor de ondernemers eenvoudig niet rendabel is aanzienlijk meer te investeren. Voor de hieruit resulterende grotere produktie-opbrengst zou een adequate koopkrachtige vraag ontbreken. Er zou „over-produktie” optreden. De bestaande politieke constellatie staat een permanente vergroting van het investeringspercentage van bijv. 5 tot 10 pCt. van het nationaal inkomen eveneens in de weg.

In de communistische landen geldt daarentegen in hoofdzaak slechts één richtsnoer voor het economisch beleid:

¹⁾ Zie o.m. A. Maddison: „Economic Growth in the West” en Drs. H. Linnemann in „E.-S.B.” van 28 februari 1962.

het moet een snelle expansie bewerkstelligen, dus hoge investeringen doen plaatsvinden. De koopkrachtige vraag regelt men dan van hogérhand.

Goedbedoelde aansporingen om „meer te investeren” hebben in verband met het voorgaande weinig zin, als men niet tevens een weg aangeeft om het kapitalistische stelsel zodanig te wijzigen, dat dit praktisch uitvoerbaar wordt.

Het komt mij voor, dat het zoeken naar zo'n weg zonder meer de belangrijkste taak voor onze huidige economische wetenschap is. Het valt daarom te betreuren dat in de meeste economische verhandelingen — en niet alleen daarin! — zozeer van de bestaande situatie wordt uitgegaan, dat het hier aan de orde gestelde centrale en principiële probleem nauwelijks aan de orde komt. Doorgaans worden de discussies vrijwel geheel beheerst door praktische kwesties. Betalingsbalansen, rentabiliteiten, het met elkaar in harmonie brengen van diverse groepsbelangen en andere detailzaken mogen ons er echter niet toe brengen, door de bomen het bos niet meer te zien. (In mijn boek „Vooruitgang, cultuur en maatschappij” wordt onder meer het zojuist aangeduide centrale probleem uitvoerig onderzocht, en wordt een uitweg uit de impasse voorgesteld.)

In Europa was de situatie inzake de expansie tot voor kort overigens rooskleuriger dan in de V.S.: het hogere groeitempo is er niet in de laatste plaats tot stand gebracht door een zekere mate van regulering van de koopkrachtige vraag en door de wijze waarop diverse „short-run” problemen werden aangepakt. Het belang van de laatste, ook voor het centrale probleem dat ons hier bezighoudt, ontkennen wij dan ook allerminst. De omstandigheid dat Europa een zekere achterstand had en heeft bij de toepassing van „know-how” speelt bij het verschil in groeitempo eveneens een rol.

Het is voor niemand die enigszins op de hoogte is een geheim, dat in het na-oorlogse Westen de bewapeningsuitgaven, naast de expansiebevorderende loonsverhogingen, een zeer belangrijke economische stimulans hebben gevormd. Een eventueel einde van de koude oorlog zou hier volgens velen zelfs problemen scheppen. (Boze tongen beweren dat daardoor de Westelijke neiging tot ontwapening wel eens iets minder groot was dan anders het geval geweest zou zijn.) Met andere woorden, de na-oorlogse expansie is er ten dele tot stand gekomen via een niet-economisch „lapmiddel”. Deze omstandigheid accentueert nog de noodzaak om, zolang voor het boven besproken economische hoofdprobleem geen algemeen aanvaarde oplossing is gevonden, naar andere doeltreffende middelen om te zien die de expansie krachtig kunnen bevorderen.

Voorstel.

Wij willen dienaangaande nu een voorstel doen, en wel het volgende.

Laat de overheid in de Westerse landen ertoe overgaan, haar uitgaven ter bevordering van het wetenschappelijk onderzoek op zeer drastische wijze te verhogen. Met name de middelen die vrijkomen door het minder op de spits drijven van de bewapeningswedloop, kunnen hiertoe worden aangewend. Een deel van de extra uitgaven zal moeten worden besteed aan het aantrekkelijker maken van de wetenschappelijke loopbaan.

Met openbare middelen bekostigd wetenschappelijk onderzoek, verricht door de particuliere industrie en door staatsinstellingen, kan dan de volgende functies gaan vervullen:

a) Het kan in steeds sterkere mate die rol van economische stimulans gaan overnemen die thans door de wapeningsuitgaven wordt gespeeld. Waar deze defensieuitgaven ook nu reeds voor een geleidelijk toenemend gedeelte aan wetenschappelijk onderzoek worden besteed, zou hier tevens van een zekere continuïteit sprake zijn.

b) *Het zal in een zo groot aantal additionele uitvindingen resulteren dat deze op zichzelf een zeer belangrijke expansiebevorderende factor in de economie zullen gaan vormen door het scheppen van vraag naar geheel nieuwe consumptie- en investeringsgoederen.*

c) Het algemeen welzijn wordt door een bevordering van het wetenschappelijk spuurwerk in sterke mate gediend, en de algehele maatschappelijke evolutie wordt er door versneld.

Met de meeste nadruk moet worden vastgesteld, dat de huidige situatie, waarin het Oosten 30 pCt. investeert (naarmate de welvaart er stijgt, is dit gemakkelijker vol te houden!), en het Westen slechts 20 pCt., voor ons op den duur zeer onaangename gevolgen móét hebben. Niemand gelooft bijv., dat ook het Westen zijn productie in 20 jaar zal verzesvoudigen. Wensen wij niet, tot een ingrijpende hervorming van ons economisch bestel over te gaan, dan zullen toch plannen met tenminste de draagwijdte van het hier voorgestelde ten uitvoer moeten worden gelegd.

Bij dit plan staat ons een uiteindelijke verhoging van de uitgaven ten behoeve van het wetenschappelijk onderzoek voor de geest tot ruim 10 pCt. van het nationaal inkomen. Ter vergelijking diene, dat in de V.S. momenteel ca. 3 pCt. van dit inkomen voor dat doel wordt besteed, waarvan ongeveer de helft in de militaire sector.

Bij uitvoering van het plan kan de overheid uiteraard selectief te werk gaan bij het steunen van civiele onderzoeksprojecten, en bijv. extra aandacht schenken aan onderzoek t.b.v. collectieve behoeftenbevredigingen. Anderzijds vermag zij het richtinggevend karakter van haar ingrijpen tot een minimum te beperken door van alle particuliere research- en ontwikkelingsarbeid éénzelfde — hoog — percentage van de kosten voor haar rekening te nemen.

Men behoeft de voordelen van het hier voorgestelde uiteraard niet alleen te zien in termen van productieverhoging. Immers, de rationalisering in het productieproces, die uiteindelijk mede het gevolg zullen zijn van de extra-investeringen in wetenschappelijk onderzoek, zullen anderzijds werktijdverkorting mogelijk maken.

Voornaamste weerstand.

De voornaamste weerstand, die bij de doorvoering van het hier uiteengezette voorstel te duchten valt, is in zegen van psychologische aard. De belangstelling voor en het gevoel betrokken te zijn bij grotere dingen dan het eigen kleine wereldje met zijn auto's, zijn vakantie-reizen en zijn familiebezoeken, is in onze „consumptie-maatschappij” niet bijzonder intens. Zelfs bij velen die zich als intellectueel beschouwen doet zich het verschijnsel voor dat men groten-deels opgaat in het hier en nu, in de dingen van het gewone leven en van de eigen kring. Dit heeft uiteraard zijn consequenties voor de overheidspolitiek: uitgaven die pas op lange termijn nut afwerpen, zijn er moeilijk „door te krijgen”. In de V.S. wordt op het onderwijs en op de salarissen van vele intellectuelen nu al meer bezuinigd dan wenselijk is. In de S.-U. daarentegen studeren, mede daardoor, thans meer natuurkundigen af dan in alle andere landen tezamen.

Met name moet dan ook worden gevreesd dat slechts de nationale prikkel, het zich militair bedreigd voelen, er de respectievelijke volksvertegenwoordigingen toe kan bewegen, de belastingen op een zodanig niveau te brengen of te handhaven als voor de uitvoering van ons voorstel noodzakelijk is. Het is nl. de vraag of de niet zo direct voor de hand liggende — maar daarom niet minder klemmende — redenen die er voor een drastische verhoging van de wetenschappelijke uitgaven bestaan, het grote publiek nu al voldoende zullen aanspreken. Een intensieve voorlichtingscampagne zou hier dan, ook gewenst zijn.

Het zou tragisch wezen, wanneer datgene waarop wij het meest trots zijn, de Westerse geest, in zó sterke mate tekort zou schieten, dat zou moeten worden gewacht tot het Oosten ons werkelijk heeft overvleugeld. Totdat een Spoetnik zal zijn opgestegen die werkelijk het einde betekent van de leidende rol van de Westerse beschaving.

Dat zou dan in één opzicht verdiend zijn: veroorzaakt als het was door een gedesinteresseerde en krachteloze geest. Door de geest die geen weet meer heeft van het grote en van de vooruitgang. Die gestikt is in auto's en in ijskasten.

Wie kent ze ook niet, diegenen voor wie zelfs een artikel „dat niet gemakkelijk leest”, een stuk waarin bijv. lange zinnen staan, al te veel is? Omdat de bewegelijkheid, de werkelijke interesse, ontbreekt. Hun „geestelijk leven” bestaat niet zelden nog slechts in een, bemoeienis met een soort literaire produkten waarin elk perspectief, elke kracht ontbreekt, waarin het hier en het nu, het persoonlijke en het incidentele, de chaos en het onserieuze spel, in de plaats zijn gekomen voor bewegelijkheid en visie.

Het Westen staat voor een opdracht. Het belangrijkste dat zal beslissen of het die kan vervullen is de kwaliteit van zijn geest ²⁾.

Rotterdam.

Dr. C. W. RIETDIJK.

²⁾ In dit artikel zijn de „strategische”, met de koude oorlog verband houdende, aspecten sterker geaccentueerd dan met onze eigen voorkeur overeenkomt. Dit is gebeurd omdat wij menen dat het voornamelijk deze aspecten zijn die op de leidende groepen voldoende indruk zouden kunnen maken om hen tot handelen te bewegen.

Het verband van ons betoog met hetgeen verleden jaar op het Congres van Scarborough door Wilson naar voren werd gebracht, is verder duidelijk.

INGEZONDEN STUKKEN

ECONOMIE EN VOLKSHUISVESTING

Het artikel onder bovenstaande titel van Drs. R. F. M. Lubbers in „E.-S.B.” van 8 juli 1964 is vooral belangwekkend als een teken des tijds, hoe thans redeneringen opgeld doen dat belegging in woningen bij een uiterst laag huurpercentage toch op de lange duur rendabel zou zijn, op basis van een verwachting dat de woningbouwkosten oneindig harder zouden stijgen dan met het geldontwaardingspercentage overeenkomt. Zeer summier samengevat berust het betoog op twee stel hypothesen:

1. er bestaat een geldontwaardingsverwachting van 2 pCt. per jaar. Onder die omstandigheden zijn geldgevers bereid 100 pCt. leningen voor woningbouw-financiering te verstrekken tegen 50 annuïteiten van 6,32 pCt. voor rente en aflossing. De „nominale” rente bedraagt dan 6 pCt., maar als de geldgever in reële guldens van constante waarde rekent voor aflossing en rente, bedraagt het door hem verlangde „reële rendement” bij

ts $3\frac{3}{4}$ pCt.;
gedurende 50
ontwaardingsper-
centage overeenkomstig pCt. per jaar in nomi-
nale guldens. De stichtingskosten van een volkswoning,
welke thans bijv. f. 30.000 bedragen, zouden voor een
woning met hetzelfde woongenot over 50 jaar zijn op-
gelopen tot f. 213.300. Als de stichtingskosten gewoon
naar gelang van de geldontwaarding waren opgelopen,
zouden zij in die 50 jaar zijn opgelopen tot 269 pCt.
(f. 80.700), maar door een bijzondere eigenaardigheid
van specifiek woningbouwkosten zouden die oplopen tot
711 pCt.

Deze tweede hypothese berust niet op economisch
denken, maar op het voor 50 jaar klakkeloos
doortrekken van een „trend” welke zich in het laatste
decennium heeft voorgedaan. Waar woningbouw thans
nog een bijzonder arbeidsintensief bedrijf is, liggen er
juist in de woningbouw nog tal van mogelijkheden braak
voor produktiviteitsverbetering. Men denke slechts aan:
verdere standaardisatie van componenten, prefabricage
van sanitaire en verwarmingsinstallaties, toepassing van
gemakkelijker of sneller te verwerken materialen, toepas-
sing van materialen welke minder afwerkende arbeid no-
dig hebben (stucadoren, schilderen), stroomlijning van
het bouwproces door grotere objecten in één adem on-
der handen te nemen. Het simpele feit, dat de woning-
bouw thans nog zeer arbeidsloon-intensief is, houdt
reeds een aanwijzing in, dat er in die activiteit nog veel
rationalisatiemogelijkheden in petto zijn. Drs. Lubbers
laat dat echter maar buiten beschouwing.

Niet alleen is dit irreal. Iedereen, die zich in de gebou-
weneconomie verdiept, weet immers dat in een land met
veel hogere lonen dan de onze, t.w. de Verenigde Staten, de
bouwkosten per m² woonvloer of bedrijfsvoer eerder lager
dan hoger liggen dan bij ons. Daar heeft men de metho-
diek van het bouwen al lang ingesteld op het feit
van hoge lonen; bij ons duurt het enige tijd voordat
wij onze bouwtradities daaraan hebben aangepast. Het
is in het geheel niet onmogelijk, dat — vooral wanneer
de overspanning van de bouwmarkt tot een einde begint
te komen — de produktiviteit van de bouw (m² woon-
vloer of bedrijfsvloer per f. 100 kosten) meer zou toene-
men dan de gemiddelde produktiviteitsverbetering in an-
dere bedrijfstakken.

Nog fundamenteeler echter is mijn bezwaar, dat
het artikel van Drs. Lubbers a-economisch is. Zijn
hypothese is, dat de bouwkosten van woningen
de pot uit zullen rijzen. Dit heeft economische conse-
quenties: het produkt wordt bijzonder duur voor de
gebruikers, de omvang van hun vraag zou daardoor dal-
len, dat stimuleert producenten om ter wille van hun
lijfsbehoud verdere kostenbesparingen tot stand te bren-
gen enz. De grote tekortkoming van de meeste beschou-
wingen over de toekomstige behoeften aan woningen en
ander onroerend goed in ons land is, dat men daarbij
meestal het economische aspect (behoefte hangt van de
prijs af, interdependentie tussen prijzen en kostprijzen)
verwaarloost. Als men dat verwaarloost, kan men ge-
makkelijk tot absurde dwalingen komen. Die dragen dan
bij tot het ontstaan van misvattingen.

Laten wij er maar liever van uitgaan, dat de woning-
bouw in de komende decennia zijn achterstand in pro-
duktiviteitsverbetering zal inlopen.

Hilversum.

Dr. F. W. C. BLOM.

ECONOMIE EN VOLKSHUISVESTING

De conclusies van de heer Lubbers, ontwikkeld in diens
beschouwing onder bovenvermelde benaming en voor-
komend in no. 2447 dd. 8 juli 1964 van dit tijdschrift,
komen ons moeilijk aanvaardbaar voor omdat:

A. wordt uitgegaan van:

1. een permanente welvaartstoename van 4 pCt. per
jaar;
2. een permanente geldontwaarding welke als vanzelf-
sprekend wordt aanvaard;
3. de noodzakelijkheid, die eveneens als permanent
wordt geacht, om t.b.v. de pressure-groups de nominale
claim op de nationale produktie steeds weer hoger te
stellen dan het op grond van de bestaande prijsverhoudingen
beschikbare.

B. generlei duidelijkheid bestaat over:

1. wat de schrijver verstaat onder een normaliter aan te
gane zware hypotheek;
2. welk „groot aantal jaren” bedoeld wordt waarvan
de bestudering de schrijver brengt tot de stelling dat de
aanbodprijzen steeds hoger worden.

C. geen of onvoldoende rekening wordt gehouden met:

1. het feit dat de onderhoudskosten niet evenredig, maar
progressief met de leeftijd toenemen;
2. het feit dat het loonelement in de onderhoudssector
niet onaanzienlijk hoger ligt dan dat bij de bouwsector;
3. het feit dat de economische veroudering van een
woning een met de veronderstelde welvaartsstijging recht-
evenredige huurverhoging — althans bij vrije markt-
verhoudingen — normaliter uitsluit.

Voorts merken wij nog op dat het verschuiven van
schuldaflossingen naar een verre toekomst tezamen met
de onvermijdelijke kwaliteitsvermindering van de woon-
dienst een financiering als bepleit tot een uiterst hachelijke
zaak maakt.

O.i. kan zij dan ook alleen daar worden toegepast waar
de daaruit voortvloeiende nadelige risico's op de staat
kunnen worden afgewenteld. Daarmede zou dan het
karakter van de woningvoorziening in de verhuursector
principeel zijn gewijzigd. Bij dit stelsel immers kan van
vervanging in beginsel geen sprake zijn, omdat de munt-
ontwaarding dienstbaar wordt gemaakt aan het zoveel
mogelijk drukken van het huurpeil in plaats van een aan-
passing van de huur — de prijs van de woondienst — aan
de verminderde koopkracht van de munt en derhalve voor
vervangend kapitaal in onvoldoende mate wordt zorg-
gedragen.

's-Gravenhage.

Drs. A. W. HERMSE.

NASCHRIFT

De kritiek van Dr. F. W. C. Blom acht ik zeer gebrek-
tig. Dit moge uit het navolgende blijken.

Mijn opponent verwaarloost geheel het tweede deel
van mijn artikel. Hierin wordt gesteld dat het rationeel
kan zijn bij een seculaire nominale welvaartsstijging het
kapitaal wat in een huis gestoken is te amortiseren vol-
gens een schema van jaarlijks nominaal toenemende af-
lossingsbedragen. Dr. Blom stelt dat mijn artikel a-econ-
omisch is. Ik neem aan, dat hij bij deze apodictische
uitspraak niet op deze vraagstelling doelt.

Vervolgens het eerste deel. Hierin behandel ik de kostenzijde van het woongenot. Daarin wees ik op twee (zich nu) voordoende verschijnselen. Allereerst een seculaire geldontwaarding. Dr. Blom heeft het als goed econoom kennelijk niet aangedurfd deze *hypothese* met steekhoudende argumenten aan te vechten. Hiernaast een relatief hoge loonfactor in de woningbouw. Met betrekking tot deze hypothese maakte ik zelf reeds het volgende voorbehoud: „Het is immers goed mogelijk, dat bij een relatief steeds duurder worden, andere fabricage-technieken aan de orde kunnen komen, waarbij de loonfactor kleiner is”. Mijn opponent zag dit voorbehoud kennelijk over het hoofd. Om het hypothetisch karakter te beklemtonen, betitelde ik mijn becijfering met „een rekenvoorbeeld”.

Naast deze formele verdediging, maak ik gaarne van de gelegenheid gebruik om nader op de kwestie zelve in te gaan. Stel, iemand is besloten binnen afzienbare tijd een eigen huis te gaan kopen. Hij staat als economisch subject voor de keus nu te kopen of bijv. over 1 jaar kopen. Zelfs als wij van de veronderstelling uitgaan, dat het per jaar 4 pCt. duurder worden zich nog maar één jaar voortzet en dan een stabiel niveau bereikt wordt, zelfs dán blijft staan dat één jaar (of langer) wachten betekent jaarlijks 4 pCt. meer aan aflossing en rente betalen. Om op dat punt rationeel te zijn behoeft de aspirantkoper de trend die zich het laatste decennium heeft voorgedaan niet klakkeloos voor 50 jaar door te trekken, doch slechts voor één jaar.

De wijziging in de fabricage-techniek die Dr. Blom (m.i. terecht) prognostiseert, tast slechts mijn tabel aan, waar ik de huurkosten tegenover de kosten eigen woning stel. Deze aantasting is echter nog minimaal. Kostprijs-technische veranderingen in de toekomst zijn bij een contante waardeberekening in het heden van relatief weinig belang. Prognostiseer ik de 4 pCt. nominale stijging slechts voor 10 jaar i.p.v. 50 jaar, dan liggen de kosten voor een nieuwgebouwde eigen woning in het eerste jaar altijd nog meer dan een derde hoger dan de huurkosten bij vrije concurrentie. Als wij aannemen, dat na die eerste 10 jaar de algemene geldontwaarding zelf à 2 pCt. wel doorzet, dan wordt dit zelfs ruim twee derde. Het komt mij voor, dat Dr. Blom in zijn kritiek het specifiek economisch karakter van een contante waardeberekening volledig over het hoofd ziet.

Zoals reeds gebleken moge zijn, ga ik in principe mee met de stelling van Dr. Blom, dat relatief duurder wordende huizen zullen stimuleren tot andere fabricage-technieken. Tegenover de redenering via de vraagzijde — „het produkt wordt bijzonder duur voor de gebruikers” — moet men echter zeer voorzichtig staan. Wat is bijzonder duur? Wordt daarbij bedoeld op duur t.o.v. andere goederen of duur t.o.v. het beschikbare inkomen? Wat is de prijselasticiteit van de vraag? Ziehier een breed studieveld, wat nog vrijwel braak ligt!

* * *

Bij het wellicht gerechtvaardigde wantrouwen van de heer Hermse moge ik het volgende aantekenen.

Ad A. Ik ging uit van een *nominale* welvaartstoename van 4 pCt. per jaar. Deze nominale welvaartstoename zal gepaard gaan met een permanente geldontwaarding. De voornaamste reden hiervan is, dat de inkomenscompetitie tussen de verschillende „pressure groups” ertoe leidt, dat de nominale claim op de natio-

nale produkt op grond van re. Feitelijk zijn één hypothese, met als ringsgrond, t.w. de inkomens-

Ad B. Onder een vrij zware hypotheek versta ik in dit verband een zodanige hypotheecaire last, dat slechts een gering deel van de kosten van het woongenot vooruit wordt betaald, d.w.z. vóórdat het woongenot wordt geconsumeerd. Het groot aantal jaren, dat de aanbodsprijzen steeds hoger worden, valt uiteraard samen met de na-oorlogse inflatoire periode.

Ad C. Met betrekking tot de punten onder C heeft de heer Hermse gelijk. De werkelijkheid is daarom minder schril dan het rekenvoorbeeld laat zien.

Ik kan het eens zijn met de heer Hermse, dat met het oog op onvermijdelijke kwaliteitsvermindering van woningen een financiering als door mij bepleit risico's heeft. Inderdaad kan slechts de overheid deze risico's dragen. De lering hieruit te trekken, is dat woningbouw van goede kwaliteit moet zijn. Dit brengt voor huidige begrippen relatief dure woningen met zich mee. Door haar bemiddelende rol in de financiering kan de overheid deze last op een zo aanvaardbaar mogelijke wijze spreiden over de periode, waarin de woondienst wordt genoten.

Met een dergelijke politiek komt de woningvoorziening in de verhuursector inderdaad anders te liggen. Dit is dan ook de consequentie van een voortgaande inflatie. In feite zien wij dat deze ontwikkeling zich voltrekt. Ik vermag echter niet te zien, waarom van vervanging geen sprake zal zijn. De vervanging zal immers in de eerste plaats door de rentabiliteit worden beheerst. Daarbij geldt zowel de hogere huur over een aantal jaren te toucheren, als de relatief lage huur nu. Uiteraard blijft er een financieringsprobleem over.

Financiering tegen de achtergrond van voortgaande inflatie is een brandend probleem, dat nog vrijwel braak ligt. Sterk groeit echter de behoefte om, gegeven een bepaalde welvaartstoename, normen te vinden voor een aanvaardbare toename van *nominale* schuldenlasten c.q. aflossingsverplichtingen.

Rotterdam.

Drs. R. F. M. LUBBERS.

GELD EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

De kredieten van de representatieve handelsbanken zijn in juni verder opgelopen. In het eerste halfjaar heeft de toeneming niet minder dan f. 637 mln. bedragen. Voor alle geldscheppende instellingen zal het bedrag zeker nog hoger liggen. Wanneer men zich herinnert, dat het Centraal Planbureau had geschat, dat bij een aanwas over geheel 1964 met f. 700 mln. de groei van de liquiditeitsmassa binnen de gewenste monetaire normen zou blijven, dan is men geneigd de ontwikkeling met grote zorg te beschouwen. Al moet men toegeven, dat de cijfers van de kredietverlening hoog zijn, toch blijken de evenwichtsherstellende factoren krachtig aan het werk te zijn. De drainering als gevolg van het betalingsbalanstekort is zeer omvangrijk. Het goud- en deviezenverlies, dat hiervoor een goede indicatie vormt, bedroeg in het eerste halfjaar ruim f. 1 mrd., waarvan de banken f. 617 mln. voor haar rekening hebben moeten nemen.

Tot nu toe is de fundamentele situatie, zoals ik reeds

gebracht, ver-
de eerste helft
heeft toch niet
relatieve nationale
niet manifesteren is. De
stijging van de rente op geld- en kapitaalmarkt is van de
zich wijzigende vraag-aanbodverhouding een duidelijk
teken. Het gehele bedrijfsleven is zich ook bewust ge-
worden van de gewijzigde situatie.

Bij een der onder het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid ressorterende diensten kan worden geplaatst een

HOOFD VAN DE AFDELING DOCUMENTATIE EN RESEARCH

Kandidaten moeten in staat zijn leiding en richting te geven aan deze afdeling, die belast is met het verzamelen, selecteren en bewerken van gegevens omtrent lonen en andere arbeidsvoorwaarden. Zij moeten deze gegevens zelfstandig kunnen analyseren en interpreteren.

Vereist: bij voorkeur drs. in de economie met belangstelling en ervaring in de econometrische en/of statistische richting.

Salaris: f. 810,— tot f. 1.477,— per maand, excl. huurcompensatie.

Schriftelijke sollicitaties onder no. 4-6734/7188 (in linker bovenhoek brief en env.) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Bureau Personeelsvoorziening van de Rijksoverheid, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

Bij de banken is de daling van de liquiditeit reeds ver gevorderd. Niet alleen het tekort op de betalingsbalans, doch ook de verplichte deposito's en de structurele stijging van de bankbiljettencirculatie betekenen een aantasting

GEMEENTE GRONINGEN

Burgemeester en wethouders roepen sollicitanten op voor de functie van:

ONDER-DIRECTEUR

bij de gemeentelijke sociale dienst (plm. 140 personeelsleden). De te benoemen functionaris zal op directie-niveau worden belast met belangrijke taken in de dienst, onder meer liggende op het terrein van de interne organisatie en administratie, de interne personeelsvraagstukken en het onderhouden van ambtelijke contacten met ministeries en andere rijksinstaties, zowel rechtstreeks als in de op dit terrein ingestelde commissies.

Voor deze functie is naast een goede theoretische opleiding — ten minste middelbaar onderwijs — ervaring vereist in een functie van formaat op administratief organisatorisch gebied. Belangstelling voor en inzicht in de problematiek van de hedendaagse maatschappelijke zorg dienen eveneens aanwezig te zijn.

Gegadigden moeten bereid zijn zich aan een psycho-technisch onderzoek te onderwerpen.

Aanstelling zal geschieden in de rang van administrateur. Salarisgrenzen: f. 16.620,— tot f. 20.484,— (excl. huurcompensatie en 4 pCt. vakantietoelage).

De regelingen inzake vergoeding van reis- en verblijfkosten, 90 pCt. pensiekosten voor gehuwden, verhuis- en inrichtingskosten, studiekosten en premiesparen zijn van toepassing. De gemeente is aangesloten bij het Instituut Ziektelastenvoorziening Ambtenaren Groningen-Drenthe.

Sollicitaties binnen 10 dagen na het verschijnen van dit blad te richten aan burgemeester en wethouders, Grote Markt 1 te Groningen.

DE TWENTSCHE BANK N.V.

en geaffilieerde binnenlandse banken

Gecombineerde maandstaat op 31 juli

	1964	1963		1964	1963
Kas, kassiers en daggeldleningen f	80.164.000	f 84.773.000	Kapitaal f	61.000.000	f 60.500.000
Nederlands schatkistpapier	425.400.000	386.900.000	Reserve	52.000.000	50.000.000
Ander overheidspapier	195.942.000	170.907.000	Termijndeposito's	461.700.000	465.544.000
Wissels	29.878.000	31.121.000	Spaargelden	400.686.000	352.162.000
Bankiers in binnen- en buitenland	118.518.000	290.654.000	Crediteuren	984.874.000	957.905.000
Effecten, syndicaten en waarden	82.065.000	70.889.000	Geaccepteerde wissels	1.694.000	1.653.000
Prolongaties en voorschotten			Kassiers en genomen daggeldleningen	13.000.000	5.013.000
tegen effecten	76.431.000	60.862.000	Overlopende saldi en andere rekeningen	68.031.000	39.986.000
Debiteuren	1.020.676.000	822.914.000			
Deelnemingen (incl. voorschotten)	8.911.000	8.743.000			
Gebouwen	5.000.000	5.000.000			
	<u>f 2.042.985.000</u>	<u>f 1.932.763.000</u>		<u>f 2.042.985.000</u>	<u>f 1.932.763.000</u>

van de liquiditeit. Zeer grote terughoudendheid gaat de houding der banken kenmerken. Vanzelfsprekend kunnen de banken haar kredietverlening niet staken. Zij voelen zich verantwoordelijk voor haar cliënten en zullen willen voorkomen, dat bij deze een liquiditeitscrisis uitbreekt.

De terughoudendheid wordt in de hand gewerkt door de ommekeer, die binnenkort in 's Rijks schatkist zal gaan optreden. Globaal geschat zal de Staat in de volgende maanden f. 700 mln. netto aan de liquiditeitsmassa gaan onttrekken. De banken zullen dit in een verdere aantasting van haar liquiditeit ondergaan.

Op grond van bovenstaande redenering mag worden aangenomen, dat in het tweede halfjaar de bestedingen onder sterke druk zullen komen. De financieringsmiddelen zijn steeds moeilijker te krijgen en voorzover men er toch in slaagt geschiedt dit alleen tegen hoge kosten. Een discontoverhoging van De Nederlandsche Bank zou het effect van de kostenverhoging nog versterken. In de vorige overbestedingsperiode heeft de Centrale Bank niet gearzeld het disconto op 5 pCt. te plaatsen, thans geldt 4½ pCt. Tenzij de lonen opnieuw in beweging komen lijkt het erop dat een basis voor evenwichtsherstel in 1965 is gelegd.

Kapitaalmarkt.

Het grote probleem van vragers en aanbieders is of de rente nog verder zal oplopen. In de eerste 4 à 5 maanden van het jaar was de rente 4¾ pCt., half juni werd het 5 pCt. peil overschreden, thans geldt een rente voor langlopende staatsleningen van bijna 5,4 pCt. Het ziet er niet naar uit, dat deze rente op korte termijn zal teruglopen. In het licht van de verdere liquiditeitsverkrapping in de komende maanden moet men eerder een verdere stijging verwachten. Voor nieuw aan te trekken gelden is thans het peil van 6 pCt. reeds bereikt. Een voorbeeld vindt men bij de pandbrieven. Dat onder de huidige omstandigheden het buitenland — met name de Europese Investeringsbank — een beroep op de Nederlandse markt komt doen wekt enige verwondering. Het gaat slechts om f. 30 mln. De rente is 5¾ pCt., de uitgiftekoers 97 pCt. De looptijd twintig jaar.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	30 dec. 1963	H. & L. 1964	31 juli 1964	7 aug. 1964
Algemeen	392	419 — 394	403	400
Intern. concerns	548	598 — 553	579	572
Industrie	341	357 — 327	336	336

EUROPESE INVES

Uitgifte

van

nom. f. 30.000.000,- 5¾% 20-jarige obligatiën 1964,

in stukken van nominaal t. 1.000,- aan toonder,

tot de koers van 97 pCt.

Aflossing geschiedt à pari op 15 September, voor de eerste maal op 15 September 1975, in 10 gelijke jaarlijkse termijnen van f. 3.000.000,-.

Vervroegde algehele of gedeeltelijke aflossing is toegestaan van 15 September 1975 af, uitsluitend op 15 September van elk jaar, in de jaren 1975 t/m 1978 à 101¼%, daarna à 101%.

Ondergetekenden berichten, dat zij de inschrijving op bovengenoemde uitgifte openstellen op

Vrijdag, 14 Augustus 1964

van des voormiddags 9 uur tot des namiddags 4 uur.

bij hare kantoren te **Amsterdam, Rotterdam** en 's-Gravenhage, voor zover aldaar gevestigd, op de voorwaarden van het prospectus van uitgifte d.d. 6 Augustus 1964.

Exemplaren van het prospectus en inschrijvingsbiljetten alsmede tot een beperkt aantal exemplaren van de statuten van de Europese Investeringsbank en van haar laatste jaarverslag zijn verkrijgbaar bij de inschrijvingskantoren.

Amsterdam
Rotterdam, 6 Augustus 1964.

AMSTERDAMSCHЕ BANK N.V.
DE TWENTSCHЕ BANK N.V.
HOPE & CO.
R. MEES & ZONEN
NEDERLANDSCHЕ HANDEL-MAATSCHAPPIJ, N.V.
PIERSON, HELDRING & PIERSON
ROTTERDAMSCHЕ BANK N.V.

		H. & L. 1964	31 juli 1964	7 aug. 1964
Scheepvaart	153	161 — 133	137	139
Banken	232	249 — 223	229	228
Handel enz.	165	175 — 156	162	161

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen.			
Kon. Petroleum	f. 147,50 a)	f. 166,10	f. 164,90
Philips G.B.	f. 148,30	f. 151,10	f. 148,70
Unilever	f. 138,90	f. 145,40	f. 144,90
Expl. Mij. Scheveningen	398	298	283
A.K.U.	526	461	458
Hoogovens, n.r.c.	564½	610	590½
Kon. Zout-Ketjen, n.r.c.	775	839½	815½
Nationale-Nederlanden, c.	870	780	780
Zwanenberg-Organon	900	949½	920
Robeco	f. 227	f. 234	f. 232
New York.			
Dow Jones Industrials	760	841	829
Rentestand.			
Langl. staatsobl. b)	4,71	5,39	5,37
Aand.: internationales b)	3,15 c)		3,31
lokales b)	3,66 c)		3,59
Disconto driemaands schatkist- papier	2½	4½	4-4½/8

a) Gecorrigeerd in verband met bonus.

b) Bron: Veertiendaags Beursoverzicht Amsterdamsche Bank.

c) 19 december 1963.

C. D. JONGMAN.